

Balázs Zoltán

ALKOTMÁNYOS ÉRZÉK ÉS A MÉRSÉKLET ERÉNYE

BEVEZETÉS

Az alábbiakban azt igyekszem igazolni, hogy amennyiben jól értelmezhető jelentéssel bír az alkotmányos érzék vagy közfelfogás fogalma, akkor az erős bizonyíték a politikai test vagy szuverén létezésére akkor is, ha nincs kodifikált alkotmány, és akkor is, ha van, ámde történetiségét tekintve esetleges; például sokadik ilyen a sorban. Ilyen feltételek mellett az alkotmányos érzék a politikaelmélet kitüntetetten fontos vizsgálati tárgya. Jelentése pedig a szabad törvényalkotás (ideértve az alkotmányozást is) feltételeinek folyamatos ellenőrzése, elsősorban hiányának érzékelése és érzékeltetése. Minthogy azonban ezt a feladatot a politikai test legkülönbözőbb tagjai – szervezetei, közösségei, szakértői, gondolkodói – látják el, ezért ugyanennyire fontos, hogy ehhez a megfelelő attitűddel, sőt, erényekkel rendelkezzenek. Több ilyen erényre is szükség van, ezek közül a mérséklet erényét azért emelem ki, mert annak fennhatósága mind a gondolkodás, mind a (politikai) cselekvés terére egyforma erővel kiterjed, és mindenekelőtt a határok és a határoltóság felismerésében segít. A határok felismerése segít abban, hogy a szabadság feltételeivel kapcsolatban tisztán lássunk: mi a helyzet, a politikai valóság; mi gondolható el és tehető meg; s végső soron – amennyiben a szabad törvényalkotás feltételei elégségesen fennállnak – milyen módon képes egy adott esetben szükségessé váló alkotmányos kodifikáció ezeket a feltételeket rögzíteni és tartóssá tenni.

Gondolatmenetemet a Sólyom László emlékére szervezett konferenciára fogalmaztam meg, és ott adtam elő. Sólyom László munkásságát aligha szükséges hosszan méltatnom. Azon túl, hogy a rendszerváltás során lezajlott alkotmányozás meghatározó politikusa volt, majd az Alkotmánybíróság elnökeként játszott döntő szerepet nemcsak kulcsfontosságú döntések megfogalmazásában és indokolásában, hanem a modern magyar alkotmányos érvelés kultúrájának kialakításában és a nemzetközi alkotmánybíráskodáshoz kapcsolásában, a politikaelméletet is jelentős mértékben inspirálta. Ezeket az impulzusokat itt nincs mód áttekinteni, csak jelzésszerűen utalok rá, hogy sajátos módon nem az egyébként jogászasabb német, hanem a politikaelmülethez hagyományosan jobban kötődő amerikai alkotmányos gondolkodás

repcióját készítette elő. Ebben is sokféle tradíció ötvöződik a római jogtól a természetjogon át a korai szerződéselméletekig, s egyszerre termékeny talaja liberális és konzervatív koncepcióknak. A címben jelzett két fogalom is ehhez a recepcióhoz köthető. Itt azonban nem az amerikai, hanem a magyar alkotmány(ozás)történet segítségével igyekszem megmutatni, hogy a politikaelmélet milyen módon tud hozzájárulni az alkotmányelmülethez.

Az ország sokáig nem rendelkezett kodifikált alkotmánnyal, miközben politikai osztálya folyamatosan a történeti alkotmány védelmének feladatát tartotta a legfontosabbnak (amiben valószínűleg tévedett); ennek során súlyos hibákat is elkövetett. Viszont eközben az alkotmányvédelemnek mint politikai cselekvési formának az értékét igen magasra emelte. A 20. század elhozta a kodifikált alkotmányok korszakát, de ezek jelentős részben kudarcra elítéltek voltak, furcsa, általában kívülről indukált rendszerváltásokkal, kérészerű és ingatag legitimitású alkotmányoszövegekkel (1919-ben két szöveg született, az 1946-os I. törvény eleve furcsa státusú – „kisalkotmány” néven vonult be a magyar alkotmányozástörténetbe –, az 1949-es, majd az 1972-es alkotmányok legitimitása ugyancsak kérdéses, az 1989-es alkotmány is ideiglenesnek nyilvánította önmagát, a 2011-es Alaptörvény pedig az „illegitim” 1949-es Alkotmány alapján lépett hatályba). Az ország és politikai elitje egyúttal azonban a szabad törvényalkotás egészen másfajta korlátairól is tapasztalatokat szerzett, noha távolról sem mondható ki, még ma sem, hogy ezek a tapasztalatok önmagukban elegendőek lettek volna a mérséklet erényének biztos elsajátításához. A magyar alkotmányozási tradíció mind a mai napig kilengések, túlzott remények, visszaélések története, ugyanakkor magának az alkotmánynak az értéke sohasem lett kétséges.

ALKOTMÁNYTALAN ALKOTMÁNYOK

Induljunk ki máris a történeti tapasztalatokból! A 19. század nagy alkotmányos vitái tudvalevőleg két politikai csúcspontot értek el. Az első az 1848-as áprilisi törvények elfogadása, amelyeket az uralkodó is szentesített. Az uralkodóváltás jogi bizonytalanságai

ezt a szentesítést bizonyos értelemben megkérdőjelezték, hiszen a magyar politikai osztály (ebben a tekintetben egységesen) elvárta, hogy az új uralkodó személyét maga is jóváhagyhassa, értelemszerűen az áprilisi törvények elfogadásának feltételével. Magyarországon kevésbé ismert, hogy a ciszlajtán területeken ugyanilyen alkotmányozási válság alakult ki, ha részben más okokból is (Ausztria viszonya a német államokhoz ugyanis további súlyos kérdéseket vetett föl). A megoldás irányába több lépés is történt (a kremsieri tervezet, az olműtzi alkotmány, annak bizonytalan jogi státusa, visszavonása, császári pátensek, egészen az 1860-as októberi diplomáig és az 1861-es februári pátensig). Ezek világosan jelezték, hogy nemcsak a Magyar Királyság, hanem az egész birodalom alkotmányos válságban van, pozitívabb megfogalmazással: folyamatosan vajúdik. A második csúcspontot aztán a kiegyezés jelenti, amely azonban csak átmeneti stabilitást hozott létre.¹ Érdekes és messzire vezető kérdés, hogy az alkotmányozás gondolata miként jelent meg a birodalomban, s hogy annak elitje-kormányzata miért és hogyan jutott el arra a meggyőződésre, hogy valamilyen modern formát muszáj adni a politikai testnek ahhoz, hogy egyáltalán létezni tudjon. A magyar politikai osztály mindenestre valamivel kedvezőbb helyzetben volt, mivel elég stabil lábakon álló tradíciókra tudott hivatkozni, elsősorban a Pragmatica Sanctióra. (Más kérdés, hogy befelé hasonló dilemmákba ütköztek, mint a bécsi kormányzat, legfeljebb sikeresebben kezelték azokat: a horvát autonómiát beépítették a magyar alkotmányos rendbe, az erdélyi autonómiát viszont már nem állították helyre, és felszámoltak egyéb történeti alkotmányos elemeket – például a jászkun kerületet, a székely és szász székeket –, vagyis pontosan azt a centralizációt hajtották végre, amit a bécsi kormányzat kívánt a birodalom egészére nézve).

Maradva a birodalom magyar felének gondolkodási keretében, azt találjuk, hogy a politikai osztály konszenzusos álláspontja szerint az ország valóságos alkotmánya nem egyetlen törvényből, s főleg nem egyetlen aktusból, hanem egy politikai tradícióból áll. Márpedig ha az ország *de facto* rendelkezik alkotmánnyal, akkor a bécsi kormányzati adminisztráció alkotmánynak nevezett tervezetei nem lehetnek alkotmányok. A deáki felirat világossá teszi, hogy az érvényes és alkotmányerejű alaptörvényeket, vagyis a nem kodifikált alkotmányt semmilyen uralkodói pátenst, legyen az bár alkotmánynak nevezve, nem helyettesítheti, sőt, azzal kifejezetten szembemegy. Ez akkor is így volna, ha az ország egyáltalán rendelkezne törvényes uralkodóval – ami viszont eleve nem is áll fönn, bár Deák egyelőre hajlandó volt

elfogadni, hogy Ferenc József a lemond(at)ott V. Ferdinánd törvényes utóda. De ha fönn is állna, pusztán uralkodói akarattal az országot akkor sem lehetne törvényesen kormányozni. A törvényes törvényhozó hatalom ugyanis mindig megosztott volt az uralkodó és az országgyűlés között.² Ráadásul a 19. század végén valamiféle abszolút monarchikus alkotmányra hivatkozni már Magyarországon is eleve anakronisztikus volt.

A POLITIKAI TEST MINT AZ ALKOTMÁNYOS ÉRZÉK ALANYA

Nyitva maradt azonban az a kérdés, hogy a törvényes (alkotmányos) törvényhozás cselekvésképtelensége esetén, ami, ahogy John Locke ezzel már számolt, a végrehajtó hatalom visszaélészerű gyakorlásából is eredhet,³ milyen jogi eszközrendszer, intézmény áll rendelkezésre a valamilyen módon létező, de nem érvényesülő alkotmány képviselőjére. A válasz nemigen lehet más, mint az alkotmányos keretek között élő polgárok összessége, azaz a politikai test. Ez azonban nem cselekvőképesség, hanem megbénult politikai társadalom; nem élő, hanem tetszhalott szuverén.

Messzire vezetne, ha a politikai test vagy szuverén fogalmát ki kellene most bontanom. Élég talán annyi, ha két lehetséges túlzásnak a tudatában vagyunk, s azokat kerüljük. Az egyik a nyers tagadás, vagyis az az állítás, hogy márpedig ilyen cselekvő nem létezik. Erre könnyű felhozni ellenpéldának a jogi személyiség fogalmát, amelynek éppen a cselekvőképesség a legfőbb attribútuma. További tulajdonságokkal is felruházhatjuk, például bizonyos személyiségi jogokkal (jó hírnév, tulajdonlás), de óvakodni szoktunk érzelmi képességek tulajdonításával, ideértve bizonyos „érzék”-eket is. A másik túlzás tehát az absztrakt személy fogalmának további kiszínezése (erről rövidesen bővebben). Az a kérdés mármost, hogy az alkotmányos érzék fogalmát el lehet-e választani a természetes személyhez való kötöttségtől, s ha igen, akkor az miként köthető a szuverén személyhez vagy a politikai testhez.

Érdemes itt felfigyelni arra, hogy a magyar „érzék” fogalom az angol „sense” fogalmához képest több érzelmi, vagy legalábbis személy- és személyiségfüggő mozzanatot tartalmaz, pontosabban kevesebb van benne az értelem, mi több, a „közös értelem” mozzanatából. (Ugyanez vonatkozik az „érzet”-re is, ahogy az például az „igazságérzet” fogalmában megjelenik.) Viszont a „common sense” kifejezést valóban szerencsés „közfelfogás”-ként fordítani, de még „józan ész”-ként is, így jelezve, hogy „sense” értelme-

zési tartománya az angolban nagyobb. (A németben éppen fordítva, a „Sinn” tartalmaz valamit a „Verstand”-ból is.) Ha „alkotmányos ész”-t mondanánk, akkor közelebb kerülnénk egy elvont, s ennyiben személyfüggetlen fogalomhoz, ami bár még mindig nem volna azonos az alkotmányos elvvel vagy az alkotmányelvűséggel, de – leszámítva a kifejezés szokatlanságát és ebből adódó korlátozott használhatóságát – paradox módon éppen a közérzeti, köztulajdonban lévő bölcsességtől és mértéktől való elszakítottágát emelné ki a fogalomnak. Az alkotmányos ész akár egyetlen személyben is testet ölthetne, ami szintén nem kívánatos politikai visszaélési lehetőségeket nyitna meg. Így e rövid fogalmi búvárkodás után arra jutunk, hogy az alkotmányos érzéket nem szükséges szoros szubjektív értelemben vennünk, de a lehetséges félreértésre ügyelni kell. Meg lehet próbálkozni az „alkotmányos közfelfogás” fogalmával is, ám a továbbiakban hadd maradjak az alkotmányos érzéknél, mert azt pedig könnyebb összekötni a mérséklet erényével. Amennyiben tehát az alkotmányos érzéket el tudjuk oldozni a személyes aspektustól, akkor lehetőségünk van odahorgonyozni a politikai test egy másik fogalmához. Sőt, tulajdonképpen az a lehetőség nyílik meg – s ezt kulcsmomentumnak tartom –, hogy az alkotmányos érzék révén alakítsuk ki magának a politikai testnek a fogalmát.

A politikaelméletben a politikai test kapcsán több fogalmat is használnak, ezek egy része ma már alig használatos (például éppen a szoros értelemben vett testanalógia), mások azonban annál inkább. Ilyen a démosz, a *populus*, a nép; de ilyen a nemzet is. Mészire vezetne, ha ezeket szisztematikusan tárgyalnám; talán elegendő vázlatyszerűen jeleznem néhány szempontot. A „nép” és a hozzá tapadó fogalmi háló (népfelség, népszuverenitás, választópolgárok közössége, választóközönség) önmagában nemcsak hogy nem igényli az alkotmány fogalmát, hanem kimondottan abból indul ki, hogy a nép léte megelőzi az alkotmányt (a népre mint alkotmányozó – helyesebben: alkotmányalkotó – hatalomként is gondolhatunk, Sieyès-t követve: „[a] nemzet nemcsak hogy nincs alávetve az alkotmánynak, de nem is lehet, és nem is szabad alávetve lennie”). A föltevés értelmében a szuverén megelőzi az alkotmányt, tehát az alkotmányos érzéknek ebben a konstrukcióban egyszerűen nincs helye. Ez a koncepció igen nagy politikai ha-

tást gyakorolt a modern politika elméletére és gyakorlatára is. Gyökere ugyanakkor paradoxon: lényegében az elsőként említett túlzásból, amely tagadja a szuverén, a politikai test létét, mintegy varázsütésre létrehozza az alkotmányozó hatalommal rendelkező cselekvőt. Kérdés persze, hogy ezt a cselekvőt mi hozza létre, és így tovább. Az ősforrás természetesen Thomas Hobbes, aki szerint ez a végtelen regresszus csak úgy állítható meg, ha a tagadást valóban komolyan vesszük. Nincs szuverén a szuverén előtt, ám éppen ezért a megszülető szuverén valóban szuverén, „halandó isten”, akit semmiféle alkotmány nem köt és nem is köthet, egyetlen kötelessége, hogy létezzék. A létrejövés egyetlen magyarázata pedig nem más, mint egy negatív aktus, vagyis az egyének politikai létezésének (*political self*) megsemmisítése: kollektíven végrehajtott egyéni politikai öngyilkosság.⁵ Így ahhoz jutunk, hogy a „nép” valójában nem létezett, illetve csak attól fogva és azáltal létezik, hogy kellő számú individuum elfogadja a szuverén hatalom szükségességét. Minden alkotmány szükségképpen oktrojált, függetlenül attól, hogy milyen alkotmányozó hatalmat, azaz cselekvőt képzelünk mögéje.

Joseph de Maistre annak idején a Sieyès-féle elképzeléssel ezt szegezte szembe: a nép az az szuverén, amely nem gyakorolja a szuverenitást.⁶

A „nemzet”, illetve a nemzet fogalmának politikai használata ehhez képest a másik irányba húz, és a fent említett kiszínezési túlzás hibájának elkövetésére hajlamosít. Teleki Pál rövid, de annál drámaibb búcsúlevelében a „nemzet” szó kétszer is megjelenik: „a nemzet érzi, hogy odadoztuk a becsületét” – „a legpocskább nemzet” –, s mindkettő annak a tradíciónak a szerves része, amely a reformkor óta a nemzetet szellemi valóságként fogta fel, pontosabban kollektív, morális képességekkel és karakterrel rendelkező személyként. Ez a koncepció sok politikaitest-analógiát tud megalapozni, de éppen ez a problémája is. A magánszemélyként létező ember a maga összetett erkölcsi valóságában sokféle érzékkel rendelkezik, amelyek nem mindig és nem föltétlenül egyesíthetők egyetlen vektorrá; de ha igen, akkor annak egyszerűen az én tapasztalati egysége adja meg az alapját. Az ennek mintájára elképzelt nemzet azonban nem rendelkezik hasonló természetes és tapasztalati egységgel. Tulajdoníthatunk becsületet vagy becsületérzést a nemzetnek, de ugyanúgy igazságérzést, szép-

érzék, mindenféle fogékonyságot stb., s ezek tartalmazhatnak bizonyos eszközökkel igazolható vagy cáfolható igazságot is. De éppen összetettségük miatt folyton probléma, hogy miként és hogyan lehet értelmet adni a nemzet egységének (énjének).

Úgy látom, hogy rendelkezésünkre állnak olyan fogalmi eszközök, amely révén mind a paradoxon, mind annak hobbesi megoldása (a népszuverenitás tagadása, majd a politikai szuverenitás eleve korlátlan, valóban abszolút és gyakorlati-kormányzati főhatalomként való elképzelése), mind pedig a túlzásba vitt nemzetkarakterológiai kísértések elkerülhetőek, s ezek révén nemcsak elméleti, de gyakorlati tanulságokhoz is eljuthatunk. Az alkotmányos érzék éppen abban segíthet, hogy egy olyan politikaitest-konceptióhoz jussunk el, amely reális és gyakorlati, nem tagadja a politikai szabadságot, ugyanakkor nem elsősorban morális, esztétikai, kulturális vagy valami más hasonló eredetű és természetű fogalom.

Mondandóm elején már idéztem Deák Ferencet és feliratát, most pedig Széchenyi Istvántól idézek, és pedig utolsó nagy művéből, az *Ein Blick*ből. Tudvalevő, hogy ez riposzt-pamflet, az Alexander Bachhoz kötött (bár névtelenül megjelent) *Ein Rückblick*re adott válasz. A névtelen röpirat többek között azzal érvel, hogy Magyarország reménytelenül elmaradott ország, és pedig azért, mert többek között – némileg leegyszerűsítve – nincs modern alkotmánya. Széchenyi persze utalhat és utal is az 1848-as törvényekre, mint evidens cáfolatra, ám csak óvatosan teheti, mert azok meglehetősen közel állnak a forradalmi állapotokhoz (noha az 1861-es országgyűlést az 1848-as törvényeknek megfelelően hívta össze az uralkodó). Érvelése ezért – Deákéhoz némileg hasonlóan, de természetesen más műfaji formában – nem elsősorban ezt a kivételes törvényalkotást, hanem a törvényességet, még pontosabban a szabad törvényalkotást és a törvényalkotás szabadságát jelöli meg valódi alkotmányosságként. Másként fogalmazva: egy alkotmány vagy alkotmányos szöveg elfogadása is lehet törvénytelen, nem is beszélve arról az esetről, amikor az alkotmányt mintegy ajándékba adják. Ez valójában nem is lehet alkotmány, legfeljebb annak paródiája. Széchenyi epés megjegyzése: „*be kell vallanunk, hogy kíváncsiságunk még inkább fokozódik végre-valahára megpillanthatni, megbámulhatni s üdvözölhetni azon alkotmányforma kreatúrát, mellyel excellenciád kilenc év óta vajúdik, de fájdalom – valószínűleg ügyes bába hiányában – mind e napig le nem betegedhet*”.⁷ Miről van tehát szó? Arról, hogy az alkotmány már létezik, és pedig a törvényalkotás szabadságában, vagyis egy már létező politikai test szabad politikai cselekvésében. Ez a politikai test a szabadságát jelenleg nem gyakorolhatja. Ám ennek tudatában van,

vagyis érzékeli a szabadságtól való megfosztottság állapotát. Az alkotmányos érzék tehát egyfajta tény-szerűen érzékelt politikai tudatosságot jelent, annak valamilyen belátását, hogy egy politikai test létezik, ámde nem szabad. Ez a megfogalmazás talán keltethet némi kanti-fichte-hegeli reminiscenciákat, de ezek vállalhatók. Nem szükséges kikötni, hogy milyen politikai-társadalmi autoritásra – például Széchenyre – vagy politikai bölcsre – mint Deákra – van szükség az állítás nyilvánossá tételéhez. Elegendő, ha a nyilvánossá tett állítás a politikai közösség egészében értelmes és magától értetődő, azaz politikai premisszaként képes funkcionálni. Ha ez bekövetkezik, akkor az alkotmányos érzék már eleve kollektív tulajdonságként jelentkezik. Hangsúlyozom, nem valamiféle pozitív képesség formájában, amelyet valamilyen konkrét törvény, rendelet, szabály megalkotásához iránytűként lehetne használni, hanem elsősorban egy negatívum észlelésében jelentkezik. Ebben a tekintetben hasonlít az igazságérzethez, amelyet elsősorban az igazságtalanság meglétének vagy lehetőségének tapasztalata és átélése éltet; viszont eltér például az esztétikai érzéktől, amelynek normális működése nem a csúnya(ság) vagy más negatív esztétikai élmény megtapasztalásától függ, hanem a bennünket körbevevő világ formálásának alapvető eszköze. Széchenyi és Deák korában az alkotmányos érzék tehát a szabadság hiányában lehetetlenné váló törvényalkotás megállapítását szolgálta. Ezzel egyidejűleg azonban – a korábban elmondottak értelmében –, azzal, hogy ezt az állapotot hitelesen és átélhetően írta le, meg is teremtette azt az alanyt, aki vagy ami a szabadsághiányt elszenvedte. Ennél többet nem, de ennyit igen, s ez elég is. Ugyanis ebből következően az alkotmányos érzék valóságossága kizárja egyrészt azt, hogy valamilyen fikatív, üres és absztrakt *populus* legyen a politikai test;⁸ másrészt azt, hogy valamilyen nemzetfantázia nyomakodjon a politikai test helyére.

Mindez nem teszi – maradva a történelmi példánál – a kiegyezést valamiféle tökéletes alkotmánnyá, egy szabad politikai közösség szabad tettévé. Nem azért, mert a kiegyezés mint politikai alku részben kényszer alatt született: minden cselekvésnek megvannak a maga korlátjai, gyakran igen szűkös korlátjai. A ma már klasszikusnak számító, legtöbbünk részéről alighanem Bibó Istvánhoz kötött érvre hivatkozhatunk: a szabadság hiányához mérhető veszedelem, ha a szabadság korlátaikat nem veszem tudomásul, például úgy, hogy azokat eltagadom, s így önmagamnak hazudok. Az alkotmányos érzék ilyenkor, mint a lelkiismeret, eltorzulhat vagy elaludhat. Vagy fenntartja a szabadság teljes hiányának illúzióját, vagy pedig nem figyelmeztet a politikai szabad-

ság külső és belső feltételeinek hiányára, mivel a teljes szabadság állapotát tételezi föl. Ezek a lehetőségek kétségkívül hordoznak gyanúra is okot adó perszifikációt, viszont a politikai test, a szuverén valóságosan létező politikai alkotóelemei, a különböző társadalmi csoportok, osztályok, közösségek, akár a teljes politikai osztály, sőt, a választói közösség vagy annak többsége is rabja lehet illúzióknak, érzéksalódásoknak, hozhat téves ítéleteket, s így adott esetben önmagában is hordozhatja a szabad törvényalkotás lehetetlenségének okait. A politikai illuzionizmust publicisták és írók sora ostorozta vagy legalábbis tárta föl – Mikszáth Kálmán, Bánffy Miklós, Ady Endre. Alapjában véve hiába; viszont ez nem menti föl a későbbi gondolkodókat az alól, hogy újra és újra rámutassanak arra, hogy az alkotmányozás, a szabad törvényalkotás nem pusztán az alkotmányos intézmények meglététől függ, hanem nagyon is konkrét morális és politikai erényektől is.

AZ ALKOTMÁNYOS ÉRZÉK ÉS AZ ALKOTMÁNYOZÁSI HAGYOMÁNY

Előbb azonban gondoljuk el azt a helyzetet, amelyben a politikai közösség kodifikált alkotmánnyal rendelkezik! Az egyszerűség kedvéért tegyük föl azt is, hogy ezt az alkotmányt tolerálhatóan korlátozott szabadságfeltételek között fogadták el. Vajon mást jelent-e az alkotmányos érzék ilyen körülmények között? Nos, kodifikált alkotmány esetében kétségkívül értelmezhető az alkotmányos érzék úgy is, mint ami az alkotmánynak mint írott szövegnek és értelmezési hagyományának alapos ismeretét jelenti, továbbá a politikai osztály képességét arra, hogy azt működtesse, és a mindennapok politikai és jogi dilemmáiban alkalmazza. Még kedvezőbb, ha a politikai társadalom széles rétegei is képesek ugyanerre. Az alkotmány írott szöveggé és értelmezési hagyományként egyaránt autoritással rendelkezik, ami azt is jelenti, hogy a polgároknak valamilyen mértékben személyes közük, kapcsolatuk van vele.

Azonban még ennél is többet állíthatunk. Az alkotmányosan kodifikált alkotmány által megformált politikai test, vagyis a szuverén ugyanis nem szűnik meg rendelkezni az alkotmánytól független alkotmányos érzékkel. Mégpedig azért nem, mert az alkot-

A LÉNYEG ABBAN VAN, HOGY A SZABADSÁG, A SZABAD POLITIKAI CSELEKVÉS, TÖRVÉNYALKOTÁS ÉS ALKOTMÁNYOZÁS HATÁRAIT ISMERJÜK, ELISMERJÜK, ÉS EZEK FIGYELEMBEVÉTELÉVEL POLITIKAI CÉLJAINKAT – BELEÉRTVE AZ ALKOTMÁNYOZÁSRA VONATKOZÓKAT IS – ELEVE KORLÁTOZOTTKÉNT TÉTELEZZÜK –. DE: TÉTELEZZÜK. EZ A SZABAD ÖNKORLÁTOZÁS NEM EGYSZERŰEN VALAMI ÉTERI, MÁR-MÁR MEGFOGHATATLAN HÁTTÉRTUDÁS ÉS KÉPESSÉG. HANEM A LEHETŐ LEGGYAKORLATIBB PARANCS

mányozás szabadsága feltételeinek fennállását ellenőrizni állandó és történelmileg adott, megkerülhetetlen feladat. Ez adhat valóságos értelmet az alkotmányozó hatalom fogalmának, vagyis az alkotmányos hatalomtól elválasztott, de a fentiek értelmében nem üres helyként vagy merőben fiktív cselekvőnek tétélezett szuverénnek. Talán egyes kivételeket megengedve – a klasszikus példa az Egyesült Államok alkotmánya – a legtöbb kodifikált alkotmány olyan politikai és történelmi esetlegességek, s főleg előzmények függvénye, amelyek újra és újra vita tárgyává tehetik, akár utólag is, hogy a kodifikáció mennyire volt szabad, illetve hogy adott pillanatban nem állnak-e fenn kedvezőbb körülmények.⁹ Ez nem egyszerűen elvi lehetőség, hanem ténykérdés.

Ebből az következik, hogy az alkotmányozás normálpolitikai folyamattá, sőt, hagyománnyá válhat. Ez azt jelenti, hogy a kodifikáció nem egyszer és mindenkorra rögzíti a politikai test formáját (erre példa az Egyesült Államok *de facto* kőbe vésett szövetségi alkotmánya, amelyet a német alaptörvény megváltoztathatatlansági, ún. örökkévalósági cikkelyei – 79. cikkely 3. bekezdés, valamint az előbbi által védett 1. és 20. cikkely – *de jure* formára fordítottak le). Az alkotmányos érzék tehát kikerül, helyesebben sosem került be az alkotmány írott és értelmezési keretei közé, azaz nincs odahorgonyozva, és nem is lesz odahorgonyozható semmilyen alkotmányos kódexhez. Ez vélhetően rossz hír azoknak, akik abban bíznak, hogy megalkotható egy olyan kódex, vagy legalábbis annak egy stabil magja, amely legfeljebb pontosításra, módosításra, kiegészítésre szorul, s amelynek keretei között az alkotmányos érzék éppen nem jelent mást, mint ezeknek a műveleteknek a mély megértését és konzisztens kezelését.¹⁰ Viszont jó hír azoknak, akik szerint a politikai test, a szuverén, végső soron történelmileg ura marad önmagának, még akkor is, amikor szabad alkotmányozással fogadott el kodifikált alkotmányt. Ugyanis a szabad elfogadás aktusa történelmileg mindig gyanúval terhelt.

Maradva továbbra is a magyar alkotmánytörténetnél, s csak a legutóbbi két alkotmányozást szem előtt tartva, különösebb bizonyítás nélkül is nyilvánvalónak jelenthető ki, hogy azokra ilyen gyanú árnyéka vetődik. Az 1989-90-es alkotmányozás legitimitása eleve kérdőjeles. Ténylegesen igaz, hogy a pártállami alkotmány szabad alkotmánnyá alakítása a sza-

badságot szolgálta, de elfogadásának körülményei a szabadság fontos feltételeinek nem feleltek meg: nem szabadon választott alkotmányos gyűlés fogadta el, s a szuverén sem vett részt benne, még utólagos jóváhagyással sem. A 2011-es alkotmányozás az előbbi feltételnek megfelelt, de ebben az esetben is hiányzott a valódi deliberáció, bármiféle érdemi népi jóváhagyás, és a későbbi módosítások *ad hoc* jellege sem nevezhető a szabad cselekvés tipikus példájának. Ráadásul – vagy talán elsősorban – az 1989-90-es alkotmány önmagát nyilvánította ideiglenessé, amivel gyakorlatilag alkotmányosította az alkotmányozási folyamat állandóságát. A 2011-es alkotmányozás pedig három dolgot hagyott nyitva. Egyrészt a történeti alkotmány (vívmányai) beemeléseivel a múlt irányába nyitotta ki az alkotmányozást mint normálpolitikai tevékenységet, elvileg a korábbi alkotmányt is potenciális normaszöveggként megőrizve. Másrészt az állandó módosítások révén az alkotmányozás a politikai rezponzivitás részévé vált, vagyis az Alaptörvény lényegében elveszítette a politikai szakralitását vagy érinthetlenségi auráját (gondoljunk az „Alaptörvény asztala”, az április 25-i Alaptörvény-émléknappal, továbbá egyéb memorabiliák gyakorlatilag teljes eltűnésére). Harmadrészt az az egyszerű tény, hogy a kormányzó párt(szövetség) politikai gyakorlatában és retorikájában egyre markánsabban fogalmazódik meg saját leválthatatlanságának tézise (eleinte a „centrális erőter” koncepciójában, mára a teljes ellenzéknek az alkotmányos politikai téren kívülre való szorításában, végső soron pedig a rendkívüli állapot normalizálásának¹¹ folyamatában), önmagában is jelzi, hogy az Alaptörvény vagy képtelen megvédeni a szabad törvényalkotást, vagy funkcionálisan annak korlátozását szolgálja (lásd a sarkalatos törvények nagy számát, amelyek *de facto* kiterjesztik az alkotmányt olyan területekre, amelyeken a politikai rezponzivitás szabadságát meg kellene őrizni: lásd a vagyonkezelő alapítványokra, a központi költségvetésre, a nemzeti vagyonkezelésre vonatkozó szabályokat, egyes médiajogi szabályokat). Véleményem szerint ebből nem az következik, hogy az eddigi alkotmányozási folyamatok kudarcba fulladtak, mivel nem voltak képesek például egy amerikai vagy akár német mintájú kodifikált alkotmányt előállítani; hanem az, hogy legalábbis a magyar alkotmányos tradícióban a kodifikációs folyamatok az alkotmányozás részét, és csak részét képezik. Nem látszik érdemi esély arra, hogy ez a belátható időben változni fog. Ismétlem: ez nem azt jelenti, hogy a politikai test valahogy folyton kilóg az alkotmány takarója alól, s ezért mintha nem tudna létezni. Nagyon is létezik, mivel az alkotmányozás mint normálpolitikai folyamat szabadságfeltételeit értelmesen vitatni tudja, ha

– értelemszerűen – nem is teljesen szabályozott módon. Ami egyáltalán szabályként szóba jöhet, az az alkotmányos érzék, vagyis egyfajta homályos, de egyáltalán nem fiktív vagy illuzórikus konszenzus abban, hogy a szuverén szabadsága, szabad törvényalkotása mikor és miért korlátozott vagy fogyatékos.¹²

Az eddigieket összefoglalva: az alkotmányos érzék fogalmát odakötöttem egy kellően absztrakt, de történelmileg körülírható, realisan létező politikai testhez vagy szuverénhez, elkerülve a szubjektivista fantáziálást. Magától értetődik tehát, hogy ezt az alanyt nem szabad felruházni túlzottan bonyolult tulajdonságokkal, ideértve a különböző erényeket. Mégis van egy fontos szempont, ami miatt érdemes az alkotmányozás mint a szabad törvényalkotás vagy a törvényalkotás szabadsága gondolatát egy lépéssel tovább vinni. Arról a lépésről van szó, amelyet annak felismerése után tehetünk meg, hogy – legalábbis a kodifikált alkotmányok esetében – a szabadság feltételeivel kapcsolatban a politikai közösséget alkotó minden szubjektum – politikai vezető és polgár – valamilyen érdemi álláspontot képvisel vagy képviselhet. Ezt pedig bizonyos beállítottság, valóságérzékelés, személyes tapasztalat és sokféleképpen megszürt kollektív emlékek révén teszi. Ha tehát az előző okfejtés konklúziója igaz, vagyis az alkotmány szabad elfogadásának aktusa bármikor politikai felülvizsgálat tárgya lehet, akkor mindenképpen szükség van még néhány támpontra ahhoz, hogy a szintén jelzett veszélyeket – az alkotmányos érzék torzulása vagy elaltatása – elkerüljük.

ALKOTMÁNYOZÁS ÉS ERÉNYEK

Amikor tehát az alkotmányozás vagy szabad törvényalkotás szabadságfeltételeit mint egy alkotmányos, de normálpolitikai folyamat pillérjeit vizsgáljuk, akkor szükségképpen egyéb tulajdonságokra van szükségünk, amelyekkel a politikai cselekvők vagy rendelkeznek, vagy nem, illetve – magától értetődően – nagyobb vagy kisebb mértékben rendelkeznek. Ezeket már nem célszerű tehát a politikai testhez kötni, hogy a szubjektivizálást elkerüljük. A releváns politikai cselekvők köre természetesen helyzettől függően más és más, de nagy biztonsággal megállapítható. Az amerikai szövetségi alkotmány egy szuverén alkotása, ahogy fentebb jeleztem, de persze megfogalmazói és proponensei közismert politikusok voltak, akiket máig megkülönböztetett tisztelet övez, s ez a tisztelet személyes érdemeiknek és tulajdonságaiknak szól. Nem kizárólag vagy nem tisztán morális tulajdonságokról van szó, hiszen a szabad cselekvés feltételeinek vizsgálatához többek között olyasmire is szükség van,

amit történelmi ítélőképességnek hívhatunk. Az amerikai alapítók (és tágabb környezetük) ítélőképességén múltott, hogy a Philadelphiai Konvenció unionista irányba indított el változásokat, s így élni tudtak egy kivételes lehetőséggel. Megtalálták azokat a kompromisszumos alkotmányos megoldásokat, amelyek reálisan vették figyelembe a tagállamok féltreállításait, anélkül, hogy a kölcsönös bizalmatlanság intézményeit alkották volna meg. Egyes problémákat (rabszolgaság) tudatosan figyelmen kívül hagytak; illetve, helyesebben: olyan keretek közé szorítottak, amelyekről elég világos volt, hogy tartósan nem maradhatnak fenn, de amelyek megoldására az adott történelmi helyzetben nem volt esély.¹³

A magyar alkotmányos hagyományban ugyanekkor jelentősége volt a történelmi ítélőképességnek, azzal a különbséggel, hogy a fentiek értelmében a normálpolitikai folyamattá váló alkotmányozás ezt a képességet állandóan próbára tette és teszi. A kiegyezéssel létrehozott alkotmány elfogadásának szabadságát illetően súlyos kételyek nem merültek föl, többek között éppen azért, mert a történelmi konszenzus szerint kellő ítélőképességgel rendelkező politikai cselekvők döntései nyomán született (más kérdés, hogy utódaik ebben a tekintetben nem értek fel velük; illetve joggal vehető fel az is, hogy a tripartizmus, azaz a cseh államiság egyenrangúvá emelésének elutasítása 1871-ben, ha néhány érveléssel védhető is volt, a történelmi ítélőképesség súlyos hiányosságának bizonyult). Nem szükséges a magyar alkotmányozás-történetet végigvenni ahhoz, hogy belássuk, mennyire súlyos félreértések és öncsalások következtek a politikai ítélőképesség további drámai romlásából, amelyek révén a szabadság feltételeinek realizisztikus vizsgálata úgyszólván lehetetlenné vált. Elég a két lehetséges szélső álláspontot felidézni: az egyik szerint a politikai társadalom teljes mértékben meg volt kötve például a faji törvények elfogadásánál, és teljességgel tehetetlen volt a német megszállás után. Ez természetesen súlyos félreértés és öncsalás, amelyből téves szuverenitásértelmezések fakadtak. A másik szerint az 1989-90-es alkotmányozás a teljes szabadság körülményei között zajlott, minden külső és belső kényszer nélkül. Különösen ez utóbbi feltételezés nevezhető problematikusnak, hiszen nagyon is kétséges, hogy a sza-

bad alkotmányozáshoz szükséges morális és politikai képességek széles körben rendelkezésre álltak volna, különösen annak ismeretében, hogy az 1957, de még inkább 1968 után kialakult, rendkívül bonyolult társadalmi-politikai alkotmányos képlet szintén gyökereiben torznak, illuzórikusan szabadnak, és teljesen félreérthetőnek volt nevezhető.¹⁴ Egyáltalán nem mellékes kérdés, hogy a politikai cselekvők mennyire és milyen történelmi ítélőképességgel rendelkeztek, mennyire voltak képesek elszakadni személyes előítéleteiktől, tapasztalataiktól, sérelmeiktől és féltreállításaitól.

AZ ALKOTMÁNYOSAN KODIFIKÁLT ALKOTMÁNY ÁLTAL MEGFORMÁLT POLITIKAI TEST, VAGYIS A SZUVERÉN UGYANIS NEM SZÜNIK MEG RENDELKEZNI AZ ALKOTMÁNYTÓL FÜGGETLEN ALKOTMÁNYOS ÉRZÉKKEL. MÉG PEDIG AZÉRT NEM, MERT AZ ALKOTMÁNYOZÁS SZABADSÁGA FELTÉTELEINEK FENNÁLLÁSÁT ELLENŐRIZNI ÁLLANDÓ ÉS TÖRTÉNELMILEG ADOTT, MEGKERÜLHETETLEN FELADAT. EZ ADHAT VALÓSÁGOS ÉRTELMET AZ ALKOTMÁNYOZÓ HATALOM FOGALMÁNAK, VAGYIS AZ ALKOTMÁNYOS HATALOMTÓL ELVÁLASZTOTT, DE A FENTIEK ÉRTELMÉBEN NEM ÜRES HELYKÉNT VAGY MERŐBEN FIKTÍV CSELEKVŐNEK TÉTELEZETT SZUVERÉNNEK

A történelmi ítélőképesség mellett más erényekre is szükség van ahhoz, hogy a szabadság feltételeinek meglétét reálisan és helyesen vizsgáljuk. Közismert John Rawls elképzelése a jól berendezett társadalomról, amelyben jelentős szerepet kap az igazság- vagy igazságosságérzet. A szükséges erkölcsi feltételek híján az igazságosságelvek elfogadása után sem alakul ki ez a rend, amennyiben a polgárok a felállított intézményrendszert – azaz alkotmányt – nem tudják vagy hajlandók működtetni. S hogy miben áll ez az igazságérzet? *„Az igazságérzet arra vonatkozó hatáskörrel bír, hogy az igazságosság elveit alkalmazva és követve, vagyis az igazságosság nézőpontjából cselekedjünk.”*¹⁵ Rawls tehát nagyon átfogó erényként fogalmazza meg az igazságérzetet, majd igyekszik

odakötni egyrészt az észszerűséghez, másrészt a szabad erkölcsi személyekként való öntételezésünkhöz,¹⁶ vagyis hobbesi és kanti érvekre egyaránt hagyatkozik (jóllehet ugyanúgy bizonytalan annak kapcsán, hogy ha valaki/k/ből ezek a vágyak és erények mégis hiányoznak, akkor miként kell velük bánni). Mind ezt azért említem, hogy jelezzem, hogy a liberális politikaelmélet 20. századi klasszikusa sem tart nélkülözhetőnek legalább egy politikai-morális (nevezhetjük republikánusnak is) erényfeltételt ahhoz, hogy az általa kidolgozott konstrukció, társadalmi alkotmány egyáltalán működőképes legyen.

A magam részéről a sarkalatos erények közül nem az igazságosság és igazságérzet, hanem a mérséklet erényére hívom fel a figyelmet. A mérséklet nem egyszerűen az önuralom gyakorlására való képesség. Mélyebb értelme a határok ismerete és belátása. Platón Karmidész-dialógusa elsősorban a tudás határoltá-

gának és az erről való tudomásunknak a kérdését fessegetve igyekszik a mérséklet erényét megragadni. Amennyiben létezik történelmi és politikai tudás, akkor az itt fölvetett problémák azokra is vonatkoznak: nyugodtan kijelenthető, hogy a bibói túlfeszült lényeglátás és a hamis realizmus ebben az összefüggésben egyaránt az intellektuális mértéktelenség hibáját hordozzák. Az egyik közvetlenül látható mértéktelenség, azaz valamilyen összefüggés, tény mértéktelen jelentőségűvé nagyítása. A másik rejtettebb fajta mértéktelenség. A realizmus – a bibói értelmezés szerint – semmi más célt nem szolgál, mint önfelmentést, a valódi politikai kérdésekkel való szembenézés végzetes halogatását. Ami itt mértéktelenné válik, az voltaképpen a vakság, a tudástól való elzárkózás, ami vagy felfuvalkodottságba és hübriszbe torkollik, vagy pedig korrupcióba és oportunizmusba – vagy leginkább mindkettőbe egyszerre. Mondani sem kell, hogy a mértéktelenség természetesen a történelmi ítélőképességet is torzítja, hiszen a totális szabadsághiány és a totális szabadság állapotának téves azonosítása végső soron a történelmi ítélőképesség kibicsaklása, következménye pedig a politikai tévedés.

De létezik gyakorlati mértéktelenség is, mégpedig a politikai cselekvés terében, ideértve a szabad törvényalkotást. Ennek egyik fajtáját úgy jellemezhetjük, mint irreális szabadságvágyat. Ez lehet rendetlen, túlzó vágyakozás valamilyen tökéletesen szabad törvényalkotás iránt, amelynek következménye a szuverenitás, az önrendelkezés bálványá emelése. Ennek pedig folyománya lehet az a hiú remény, hogy a történelem tanúsága és tényei ellenére az alkotmányozás egyszer majd végleg lezárható egy tökéletesen megalkotott szöveg révén. Bármennyire is furcsa, de a nemzeti radikális oldalon és a liberális oldalon egyaránt eluralkodhatnak ilyen vágyálmok, mivel mindkét oldalon van rá hajlam, hogy az alkotmányozást vegyük ki a normálpolitikai folyamatokból. Ehhez pedig valamilyen fehérlepcszerű történelmi pillanat és lehetőség kell, amelyben a szuverén tökéletesen felkészülten és szabadon képes önmaga számára törvényt alkotni.

A gyakorlati mértéktelenség másik fajtája, ha tesszük, ellenkező oldala a mértéktelen kétségbeesés, a mindent átható székszepe, végső esetben cinizmus gyakorlati változata. Ez abból az érzületből táplálkozik, hogy a szuverén semmilyen mértékben sem ura önmagának, vagy akár nem is létezik. Ebből következően minden megengedett, s persze minden csak ideiglenes. Egy ilyen álláspont persze ritkábban artikulálódik a politikai vitatérben, hiszen lényegében destruktív, de éppen azért, mert gyakorlati természetű, inkább abban jelentkezik, hogy a szabad törvényalkotás iránti politikai érdeklődés kihuny, egyre ke-

vesebb ellenállás érzékelhető az ország külső és belső önállóságának veszélyeztetettségével szemben.

Talán furcsán hangzik, de a két mértéktelenség még erősítheti is egymást, úgy elvben, mint gyakorlatban. A közös ok, hogy mindkettő tagadja vagy figyelmen kívül hagyja a határokat, a dolgok, a tudás, a képességek határoltóságát. Ami pedig a szabadságra és a szabad törvényalkotás feltételeire vonatkozó tudást illeti, ott ugyanez a helyzet. Ahogy az emberi akarat és cselekvés szabadsága sem nélkülözheti a szabadság negatív mozzanatát, vagyis a szuverén okosságot vagy inkább okozást, úgy a szabad törvényalkotás sem lehet híján valamilyen indetermináltságnak, kényszermentességnek. Ezt pedig a politikai testről kell hihetően állítani és bemutatni, akármennyire nehéz is. Még nehezebb a helyzet, ha az alkotmányozás normálpolitikai folyamattá vált, hiszen ilyenkor a szabad cselekvés metafizikája szinte állandóan napirenden van, s vele együtt a kísértés, hogy vagy mértéktelenül sokat várjunk el, szinte isteni szabadságfokot, vagy mértéktelenül keveset tételünk föl a szuverénról. A mérséklet révén ezek a szélsőségek elkerülhetők. A lényeg abban van, hogy a szabadság, a szabad politikai cselekvés, törvényalkotás és alkotmányozás határait ismerjük, elismerjük, és ezek figyelembevételével politikai céljainkat – beleértve az alkotmányozásra vonatkozókat is – eleve korlátozottként tételünk, de: tételünk. Ez a szabad önkorlátozás nem egyszerűen valami éteri, már-már megfoghatatlan háttértudás és képesség, hanem a lehető leggyakorlatibb parancs. A mérséklet erénye tehát a politikai testet alkotó polgárok és esetleg közösségei tulajdonsága, erénye, amelynek segítségével a politikai rendet, az alkotmányt úgy alakítják, hogy abban a szabadság a határoltóság értelmében egyszerre legyen felismerhető és mégsem abszolút.

Összefoglalom a mondandóm lényegét: igyekezzem értelmezni az alkotmányos érzék fogalmát, megmutatva, hogy annak segítségével a politikai test egy valóban politikai fogalmához tudunk eljutni. Ez talán tisztábban látszik kodifikálatlan alkotmánnyal rendelkező országok esetében, de kodifikált alkotmányos rendszerekben, főként, amelyekben az alkotmányozás lényegében maga vált hagyománnyá, a szabad törvényalkotás feltételeinek vizsgálatához ugyanennyire fontos és értelmes eszköz. Ez a tevékenység azonban olyan erkölcsi és politikai cselekvés, amely éppen cselekvésként szükségképpen az erények és persze hibák morális fennhatósága alatt áll. Ezek közül kiemelttem a mérséklet erényét, mint ami nem egyszerűen önuralmat és önfegyelmet, hanem jóval tágabb értelemben a határok ismeretét, és pedig, akár milyen nehezen is elfogadható ez, de szükségképpen homályos ismeretét jelenti.

JEGYZETEK

1. Egy kiváló friss elemzés centrális kérdése mindehhez: „Hogyan lehet egy birodalmat megírni? A kormányzat megpróbálta a birodalmat alkotmányos szövegbe foglalni, a dirib darabokból álló, a kontinens közepén szétterülő politikai testet valahogyan leírni. Sikertelenül. A fogalmazványok gyűltek. Az ismeretlen új alkotmányos korszakban az államalkotás mintha a helyes szavak megtalálásán múlt volna.” – Natasha WHEATLEY: *The Life and Death of States. Central Europe and the Transformation of Modern Sovereignty*, Princeton, Princeton University Press, 2023, 28–29.
  2. Deák és társai persze tudták, hogy ez az alkotmányos helyzet nem áll fönn a birodalom többi tartományában és országában, és azzal tisztában voltak, hogy a bécsi kormányzat valóban kutyaszorítóban van, hiszen sürgeti az idő, hogy a birodalomnak politikai és jogi alakot – alkotmányt – adjanak, ami nélkül Európában már egyre kevésbé lehetett túlélni. Mint tudjuk, ezt végül sosem sikerült megoldani; s persze az összeomló összbirodalom maga alá temette a magyar birodalmat is.
  3. JOHN LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzat eredetéről*, Budapest, Gondolat, XIX. fejezet.
  4. Emmanuel-Joseph SIEYÈS: *What is the Third Estate?* (1789), London, Pall Mall Press, 1963, 126. Lásd ehhez még Martin LOUGHLIN: The concept of constituent power, *Journal of Political Theory*, 2014/2, 218–237.
  5. Ezt óvatosan kell érteni: a hobbesi természeti állapotban nincs lehetőség politikai létezésre, így a politikai „öngyilkosság” inkább egy lehetőség csírájában való elfojtása.
  6. Joseph DE MAISTRE: Study on Sovereignty (1795), in *Works*, ed. Jack LIVELY, London, Allen & Unwin, 1965, 93–129.
  7. SZÉCHENYI István: Egy pillantás a névtelen „Visszapillantás”-ra, in *Válogatott Művei II. 1841–1860*, szerk. SPIRA György – GERGELY András – SASHEGYI Oszkár, Budapest, Szépirodalmi, 1991, 672.
  8. Az alkotmányozó hatalom mint az alkotmány nélkül létező politikai test paradoxonát más történelmi körülmények között talán nehezebb feloldani. Martin Loughlin (4. vj.) például az általa relacionistának nevezett koncepció mellett érvel, s azt mondja, hogy az alkotmányozó és az alkotmányos (*constituent and constituted*) hatalom egymást tételezi, másként egymást okozza (vagyis nem egyoldalú kauzalitásról van szó). Az alkotmányozás mint cselekvés „alkotja meg” az alkotmányozót is. Ennek a felfogásnak is megvan a maga hegei hangulata, és lehet is érvelni amellet, hogy létezhetnek teljesen
- újjonnan alapított politikai közösségek. Azonban a hagyomány és a beágyazottság rendszerint fontosabb. A Monarchia elitjének minden alkotmányozó erőfeszítése sem volt elég ahhoz, hogy az alkotmányozó hatalmat megteremtse.
9. A szövetségi alkotmány elfogadása korántsem volt magától értetődő, s persze a legkevésbé sem volt szabályozott folyamat, hiszen semmiféle jogi norma nem vezérelhette. Máig körülengi valamiféle politikai misztikum. A dokumentum végén maguk az aláírók nem vállalják fel az elfogadás aktusát, hanem csak az aktus tanúiként szerepelnek. Az aktus ágensei – az államok – viszont egyszerre vannak tényleges és jövőbeli ágensként megjelölve. Jól meggondolva, a szöveg egyszerre elképesztően zavaros és invenciózus, mintegy ködbe rejti a kezdet, a teremtés pillanatát, s így szinte lehetetlenné teszi, hogy magát a döntést, az elfogadást, a konstitúció konstituálását tetten érjük, felülvizsgáljuk, elméletté vagy alapnormává tegyük.
  10. Vannak ilyen törekvések, éppen a német „örökkévalósági klauzulák” mintájára (valójában részben azt megelőző példák is vannak) egyfajta megváltoztathatlan „magalkotmány” kimunkálására egyes alkotmánybírók gyakorlatában. A magyar Alaptörvény nevezetes R. cikkelye a történeti alkotmány vívmányairól egyes értelmezők szerint hasonló szerepet tölthet be. Áttekintésért lásd: SZAKÁLY Zsuzsa: Szkülla és Kharübdisz között: Az örökkévalósági klauzulák lehetséges szerepei az Európai Unió tagállamaiban, in *Nemzet, közösség, kisebbség, identitás – az alkotmánybírók védőszerepe*, szerk. Petar TEOFILOVIĆ, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 295–334.
  11. 2020 március 11. óta rövid kivétellel folyamatosan „különleges jogrend” van érvényben Magyarországon, először a Covid-19-re hivatkozva hirdetett a kormány veszélyhelyzetet, majd az Alaptörvény különböző módosításaival lehetőséget kapott az orosz-ukrán háború, a bevándorlás, sőt, a továbbra is fennállónak minősített egészségügyi veszélyhelyzet miatt különleges jogalkotásra (rendeleti kormányzásra). Bár ezek nem akadályozták például a 2024. június 9-i EP- és önkormányzati választások szabadságát, számos politikai szabadságjogot (például a sztrájkhoz, tüntetéshez való jogot) igen.
  12. Itt nem célolok Kis János fontos elméletével részletesen és kritikailag foglalkozni, de röviden ki kell rá térni. A lényeg egy megkülönböztetés, amelyet Kis a „Klasszikus Tan” és a „Modern Elmélet” között tesz. Az előbbi szerinte megoldhatatlan dilemmaiba ütközik, mivel előfeltételezi a szuverén létét az alkotmányozáshoz (alkotmányozó hatalom). De alkotmányon kívüli szuverén nincs, legalábbis a

Modern Elmélet szerint, amely „rámutat, hogy az alkotmány jogi meghatározásain kívül nem létezik nép mint kollektív döntésekre képes politikai közösség. Az alkotmányt megelőző nép puszta fikció, az alkotmányos joguralom megszakítása nem ruházza fel valósággal” – Kis János: Népszuverenitás *Fundamentum*, 2006/2, 39. A Modern Elmélet számára elegendő, ha a szuverén alkotmányozása vagy *ex post facto* nyeri el a legitimitást (alkalmazkodnak hozzá), vagy pedig ellenőrzött, kétlépcsős folyamat, amelyben előbb az alkotmányalkotás szabályait kell elfogadni. Véleményem szerint a Modern Elmélet Kis okfejtésében túlságosan is jogias szemléletű, s bár a szerző számos politikaelméleti érvet is igyekszik figyelembe venni, túlzottan óvakodik a szuverén politikaitest-szerű elképzelésétől, teológiai fogalommal élve preegzisztenciájától. Másszóval: a szuverén létezése ellenőrizhető, ha politikai cselekvési szabadsága az alkotmányalkotás folyamatában értelmes és értelmezhető politikai tézis.

13. A nevezetes Háromötödös Kompromisszum mai szemmel nézve erkölcsileg már-már mulatságosan képmutató, de akkor rendkívül komoly politikai alkut fogalmazott meg: a képviselőházi helyek meg-

állapításához a rabszolgatartó államokban élő rabszolgák számának háromötödét adták hozzá a szavazati joggal rendelkezők számához. Így ezek az államok nagyobb reprezentációhoz jutottak anélkül, hogy maguknak a „reprezentáltaknak” megadták volna a választójogot. Lásd J. E. Lewis tanulmányának szemléjét: LÉVAI Csaba: A „háromötödös cikely” története: a nők és a rabszolgák helyzete közötti kapcsolat az Egyesült Államok-beli alkotmányos vitákban 1787 és 1866 között, *Klió*, 2017/3, 41–50. A szabályt a 14. alkotmánymódosítás eltörölte, illetve módosította.

14. Elsősorban azért, mert a szabadság politikai dimenzióját úgy iktatta ki, hogy „cserébe” adta a magánélet viszonylagos szabadságát, ezzel azt az illúziót keltve, hogy a két dimenzió pozitív módon nem függ össze. A széles tömegek úgy élvezték a magánélet szabadságát, hogy azt mintegy ajándékba kapták (noha maga a rendszer ezt nyilván saját érdekében állónak is gondolta), nem pedig saját politikai teljesítményük vívmányának értelmezték.
15. John RAWLS, *Az igazságosság elmélete*, Budapest, Osiris, 1997, 655.
16. RAWLS (15. vj.) 660.